

Сюзан Зонтаг

**БОЛЕСТТА КАТО МЕТАФОРА
СПИН И НЕГОВИТЕ МЕТАФОРИ**

София, 2014

Преводът е направен по изданията:

Susan Sontag

ILLNESS AS METAPHOR

AIDS AND ITS METAPHORS

FARRAR, STRAUS & GIROUX

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на „Изток-Запад“.

Illness as Metaphor

Copyright © 1977, 1978, Susan Sontag

AIDS and its Metaphors

Copyright © 1988, 1989, Susan Sontag

All rights reserved

© Христина Кочемидова, Юлиан Антонов, превод, 2014

© Издателство „Изток-Запад“, 2014

ISBN 978-954-321-453-2

СЮЗАН ЗОНТАГ

БОЛЕСТТА КАТО МЕТАФОРА СПИН И НЕГОВИТЕ МЕТАФОРИ

Превод от английски
Христина Кочемидова
Юлиан Антонов

СЪДЪРЖАНИЕ

БОЛЕСТТА КАТО МЕТАФОРА / 7
превод Христина Кочемидова

СПИН И НЕГОВИТЕ МЕТАФОРИ / 97
превод Юлиян Антонов

БОЛЕСТТА КАТО МЕТАΦΟΡΑ

Болезтта е нощта на живота, тежко поданство. Всички имаме по рождение двойно гражданство: в царството на здравите и в царството на болните. И макар че предпочитаме да си служим само с подобря паспорт, всеки рано или късно е принуден поне за кратко да се легитимира като поданик на другото царство.

Тук няма да описвам какво значи да емигрираш в царството на болните и да живееш там, а само някои от наказателните или сантименталните представи покрай това състояние: не като география, а като стереотипи в образа на поданика. Темата ми не е същинската физическа болест, а нейното преносно използване като метафора. Искам да кажа, че болестта сама по себе си не е метафора и най-правилният начин да се гледа на нея – и най-здравословният начин на боледуване – е най-чистият, най-неподатливият на метафорично мислене. И все пак едва ли е възможно човек да заживее в царството на болните, непредубеден от зловещите метафори, населили тамошния пейзаж. Това изследване цели осветляването на въпросните метафори и освобождаването от тях.

1

Две са болестите, представяни най-пищно с реквизита на метафората: туберкулозата и ракът. Фантазиите, подбуждани през XIX в. от туберкулозата, а в нашия¹ – от рака, са реакция срещу болести, смятани за неподатливи и капризни – следователно необясними – в епоха, когато главната предпоставка в медицината е, че всяка болест е лечима. Такова заболяване по определение е загадъчно. Докато причината за туберкулозата беше неясна и усилията на лекарите оставаха неефекасни, тя се считаше за коварно, неумолимо посегателство над живота. Сега е ред на рака да влезе, без да чука: той е в ролята на болест, позната като безжалостно тайно посегателство – и ще запази тази роля, докато един ден се изясни причината за него и лечението му стане ефекасно както при туберкулозата.

Докато заболяването се забулва в тайнственост на фона на новите надежди, самата болест (някога туберкулозата, днес ракът) пробужда съвсем старомодни страхове. Всяка болест, която се схваща като мистерия и поражда силни страхове, буди чувството, че е морално – ако не и буквално – заразно. Така

¹ „Болестта като метафора“ е издадена за пръв път през 1978 г., следователно под „нашия век“ авторката визира XX в. – Б.изд.

например невероятно много болни от рак се отбягват от роднини и приятели и подбуждат у домашните си желание за дезинфекция, сякаш рактът е заразен като туберкулозата. Контактът със засегнат от болест, смятана за тайнствена напаст, неизбежно се възприема като престъпване на някакви граници и дори посегателство върху някакво табу. Самите наименования на тези болести сякаш придобиват магическа сила. В „Арманс“ на Стендал (1827) майката на героя се опасява, че да се назове жестоката болест – туберкулозата – би означавало да се ускори нейното развитие. А Карл Менингер отбелязва (в „Жизненото равновесие“): „Самата дума „рак“ убива някои пациенти, които иначе не биха се поддали (толкова бързо) на злокобната болест.“ Това наблюдение е в подкрепа на ирационалното страхопочитание и повърхностното състрадание – и двете триумфиращи в съвременната медицина и психиатрия. „Пациентите, които идват на преглед за своето страдание, мъка и немощ – продължава той, – имат пълното право да негодуват, че биват белязани с пагубното клеймо.“ Д-р Менингер препоръчва на лекарите да избягват „назоваването“ и „определянето“ („нашата задача е да помагаме на тези хора, а не да им причиняваме още по-голямо страдание“) – което всъщност означава увеличаване на секретността и медицинската покровителственост. Но не назоваването е съкрушително или анатемосващо, а самата дума „рак“. Щом на дадена болест вече се гледа като на зъл, непобедим хищник, а не просто като на болест, повечето хора с рак действително биха били съсипани да научат диагнозата си. Разрешението едва ли е да не се казва истината на онкоболните – по-скоро трябва да се коригира понятието за болестта, да бъде тя демитологизирана.

Само преди няколко десетилетия, когато да научи човек, че е болен от туберкулоза, беше все едно да чуе смъртната си присъда – както днес в масовото съзнание ракът е равнозначен на смърт, – беше често явление диагнозата да се крие от туберкулозните, а след смъртта им – и от техните деца. Дори при пациенти, уведомени за състоянието си, лекари и роднини се въздържат да говорят открито. „Не ми казват нищо определено – пише Кафка на свой приятел през април 1924 г. от санаториума, където ще умре два месеца по-късно, – стане ли дума за туберкулоза... всеки се свива, говори уклончиво и безизразно.“ При рака е прието болестта да се прикрива дори още по-усърдно. Във Франция и Италия все още важи правилото лекарите да съобщават диагнозата на семейството на пациента, но не и на самия него; медиците са на мнение, че истината е непоносима за всички освен някои изключително зрели и интелигентни пациенти. (Един виден френски онколог веднъж ми каза, че дори една десета от пациентите му не знаят, че заболяването им е рак.) В Америка – отчасти поради страх от обвинение в лекарска небрежност – се стигна до доста по-голяма откровеност с пациентите, но все пак най-голямата национална онкоболница изпраща обичайните си съобщения и сметки на амбулаторните пациенти в пликове без подател с основанието, че болестта може би се пази в тайна от семейството на болния. Тъй като раковото страдание може да бъде скандална причина, която да опропасти интимния живот на засегнатия, перспективите му за научна кариера и дори службата му, пациентите, които знаят за заболяването си, са склонни към крайна предпазливост, ако не и към пълно мълчание във връзка с болестта си. А един

федерален закон за свободата на информацията от 1966 г. поставя „лечението на рака“ в клауза, която освобождава от задължението за разкриване на такива материи, чието оповестяване „би било неоправдана намеса в частната сфера“. Ракът е единствената спомената болест. Цялото това лицемерие спрямо и на онкоболните показва колко трудно е в напредналото индустриално общество примиряването със смъртта. Тъй като смъртта днес е крайно обидно, безсмислено събитие, тази болест, масово възприемана като синоним на смъртта, става нещо за криене. Политиката на увъртане пред ракоболните по въпроса за естеството на болестта им идва от убеждението, че най-добре е да се спестява на умиращите новината, че умират, и че най-хубавата смърт е внезапната, особено насън или ако човек е в безсъзнание. Все пак днешната съпротива срещу смъртта не обяснява огромния диапазон на лъжите и желанието да бъдем лъгани; тя не засяга най-дълбокия ужас. За човек, прекарал инфаркт, е също толкова вероятно да умре от втори след няколко години, колкото за онкоболния – да умре от рак. Но никой и не помисля да укрива истината от сърдечноболния: в сърдечния удар няма нищо срамно. А болните от рак ги лъжат не само защото болестта им е (или се смята, че е) смъртна присъда, но и защото тя се възприема като скверна в буквалния смисъл на думата: зловеща, отвратителна, неприемлива за разума. Сърдечното заболяване предполага слабост, чисто механична засечка; в него няма нищо недостойно, нищо от табуто, което някога обграждаше хората с туберкулоза, а днес обгражда болните от рак. Метафорите, свързани с туберкулозата и рака, подсказват някакви специфични ужасяващи жизнени процеси.

През по-голямата част от историята си видовете метафорична употреба на туберкулозата и рака се повтарят и съвпадат. „Оксфордски речник на английския език“ дава думата „скоротечница“ като синоним на белодробната туберкулоза още през 1398 г.¹ (Йоан от Тревизо: „Когато кръвта се разре-ди, следва изяждане и стопяване.“) Първите пред-стави за рака също включват идеята за изяждане. Споменатият речник дава следното ранно образно определение на рака: „Нещо, което яде, разяжда, разлага, поглъща бавно и тайно.“ (Томас Пейнел, 1528 г.: „Ракът е жлъчен гнойник, който поглъща части от тялото.“) Най-ранната дефиниция на рака го характеризира като нарастък, бучка или подути-на, а названието на болестта – от гръцкото *karkinos* и латинското *сансер*, и двете означаващи морски рак – идва според Гален от наподобяващите рачеш-ки щипалки подути вени по външния тумор, а не, както мислят мнозина, защото метастазите пълзят като рак. Но етимологията на туберкулозата също сочи, че тя някога е била смятана за вид противо-естествена подутина: думата „туберкулоза“ – от ла-

¹ Речникът на старофренския език на Годфроа цитира книгата „Pratiquum“ (1495) на Бернар дьо Гордон: „Това е язва на белия дроб, която изяжда цялото тяло.“ – Б.а.

тинското *tuberculum*, умалително от *tüber* (оток, подутоост) означава смъртоносна подутина, болезнен възел¹. Рудолф Вирхов, основателят на науката за клетъчната патология през 50-те години на XIX в., смята туберкулозата за тумор.

Така от древността до съвсем наскоро туберкулозата типологически се е схващала като вид рак. А рактът, подобно на туберкулозата, се описва като процес, в който тялото се изяжда. Съвременните концепции за двете болести не биха могли да възникнат преди появата на клетъчната патология. Едва с микроскопа става възможно да се разбере откликата на рака като вид клетъчна дейност и да се изясни, че тази болест невинаги протича с външен или напипващ се тумор. (Преди средата на XIX в. никому не би минало през ум да определи левкемията като вид рак.) Чак след 1882 г. става възможно рактът категорично да се ограничи от туберкулозата – когато се открива, че туберкулозата е бактериална инфекция. Този напредък в медицинската мисъл дава възможност ясно да се разграничат и дори да се противопоставят основните метафори на двете болести.

¹ Същата етимология дават речниците на френски език. „Туберкулозата“ е въведена като термин през XVI в. от Амброаз Паре от латинското *tuberculum*, което означава „бучка“. В „Енциклопедията“ на Дидро обяснението на туберкулозата (1765) цитира определението на английският лекар Ричард Мортан в неговата „*Phthisiologia*“ (1869) – „малки туморчета, които се появяват външно по тялото“. На френски всички малки външни туморчета са се наричали „туберкули“; думата ограничава смисъла си до днешното значение на туберкулоза едва след като Кох открива туберкулозния бацил. – Б.а.

Тогава става възможно оформянето на съвременните чудатости за рака – представи, които от 20-те години на XX в. насам се занимават с много от проблемите, драматизирани във фантазиите за туберкулозата, обаче двете болести и техните симптоми вече се схващат по съвсем различни, почти противоположни начини.

Туберкулозата се възприема като болест на един орган – белите дробове, – докато ракът се възприема като болест, която може да се прояви във всеки орган и чиято крайна цел е целият организъм.

Туберкулозата се възприема като болест на крайните контрасти: бледост и руменина, свръхактивност и пълна отпадналост. Пристъпният ход на болестта се илюстрира от кашлицата, считана за най-типичния симптом на туберкулозата. Болният се скъсва от кашляне, след това се отпуска, възстановява си дишането, диша нормално; после пак се закашля. Докато ракът е болест, която нараства (понякога видимо, по-често вътрешно) неконтролируемо и в крайна сметка се разраства смъртоносно, видимо, постоянно, неумолимо. Макар че може да има периоди (ремисии), когато болестта отстъпва и за известно време симптомите изчезват, ракът не дава такива контрасти като крайните противоположности в поведението, смятани за типични при туберкулозата – трескава активност и мъченическо покорство. Туберкулозният е блед понякога; раковоболният – неизменно.

Туберкулозата прави тялото прозрачно. Обичайният апарат за диагностициране, рентгенът, дава възможност на човек да се види за пръв път отвътре – да стане прозрачен за себе си. Още от

най-ранния си стадий туберкулозата е наситена с видими симптоми (прогресивно изтощение, кашлица, отпадналост, температура) и може да се открие внезапно и драматично (кръв по носната кърпа); при рака главните симптоми фактически са невидими – до последната фаза, когато вече е твърде късно. Болестта, често откривана случайно или при рутинен медицински преглед, може вече да е доста напреднала, без да проличи с никакви явни симптоми. Организмът е непроницаем и само специалист ще открие дали има рак. Онова, което пациентът не може да забележи, онкологът ще установи чрез анализ на съответните проби. Туберкулозните могат да видят своите рентгенови снимки и дори да си ги запазят: пациентите от санаториума във „Вълшебната планина“ си ги носят в джоба. Онкоболните не си гледат биопсиите.

Смяташе се – и все още се смята, – че туберкулозата причинява пристъпи на еуфория, повишен апетит, изострена сексуална страст. Във „Вълшебната планина“ режимът включва втора сутрешна закуска, която пациентите лакомо изяждат. За рака се смята, че понижава жизнеността, прави храненето изпитание, притъпява страстта. Туберкулозата има ореола на сексуален възбудител и придава магична прелъстителност. Ракът се смята за страстоубиец. Но характерно за туберкулозата е, че много от симптомите ѝ са измамни – възбудата е плод на изтощението, румените бузи изглеждат като признак на здраве, но са резултат от високата температура, а приливът на жизненост може да е знак за приближаващата смърт. (Такива изблици на енергия обикновено са разрушителни, а може да бъдат пагубни и за околните: спомнете си легенда-

та за Док Холидей¹ от Дивия запад, туберкулозния убиец, освободен от морални задръжки заради пораженията от болестта.) Ракът има само стабилни симптоми.

Туберкулозата е разрушение, треска, обезпльтяване; тя е болест на течните секрети – всичко се превръща в слуз, хрочки, гной, накрая в кръв – и на въздуха, на нуждата от чист въздух. Ракът е израждане, всички тъкани се втвърдяват. Алис Джеймс пише в дневника си през 1892 г., една година преди да умре от рак, за „това нечестиво, гранитно нещо в гърдата ми“. Но тази бучка е жива, зародиш, който притежава собствена сила. В една своя статия, подготвена през 1798 г., за неосъществената си впоследствие енциклопедия, Новалис определя рака, както и гангрената, като „наперени паразити – те растат и се ширят, и раждат нови, имат своя структура, секрети, храна“. Ракът е дяволска бременност. Св. Йероним навярно е имал предвид рака, когато е писал: „Един с подут корем носи смъртта си в родилни мъки“ (*Alius tumentis aqualiculo mortem parturit*). Макар че и двете болести водят до изтощение, отслабването при туберкулозата се схваща по съвсем различен начин от отслабването при рака. При туберкулозата човек сякаш гори в огън. При рака го нападат злокобни клетки, които се размножават и атрофират или блокират функциите на организма. Раковоболни-

¹ Джон Хенри Холидей (1850–1883?), наричан Доктора, елегантен комарджия и убиец. Роден в Джорджия и учил за стоматолог, той заминава за Запада (Тексас, Колорадо, Аризона), където участва в жестоки престрелки, лекувайки туберкулозата си на чист въздух. – Б.р.

ят „се топи“ (според Алис Джеймс), „чезне“ (според Вилхелм Райх).

Туберкулозата е болест във времето; тя ускорява живота, осветлява го, одухотворява го. И на английски, и на френски се казва, че туберкулозата „галопира“. Ракът има по-скоро фази, отколкото развой; той (в крайна сметка) слага точката. Ракът се развива бавно, упорито: в некролозите се употребява стандартният евфемизъм „починал след дълго боледуване“. Всички описания на рака го характеризират като бавен и тъкмо това е първата му метафорична употреба. „И словото им ще пълзи като рак“, пише Уиклиф през 1382 г. (превеждайки израз от Второ послание на св. апостол Павел до Тимотея 2:1V¹; а сред първите образни употреби на рака са метафорите за „леност“ и „мудност“². Метафорично ракът е не толкова болест във времето, колкото болест или патология на мястото. По принцип метафорите при него се отнасят до топографията (ракът се „разпространява“, „прониква“, „обхваща“, „дава разсейки“; туморите се „отстраняват“ хирургически) и най-ужасната му последица, като се изключи смъртта, е осакатяването, ампутирането на част от тялото.

¹ В българския превод е: „Ще се разпространява като живеница.“ Живеница (скрофулоза) е употребено в смисъл nelечима болест. Джон Уиклиф (1320?—1384) – английски религиозен реформатор, преводач на Библията. – Б.р.

² Според „Оксфордски речник на английския език“, който дава следната ранна преносна употреба на „рака“: „този зловреден и крайно заразителен рак, леността“ – Т. Полфриман, 1564. И по-късно: „Мудността е рак, който изяжда времето на принцовете за възвишени неща“ – Едмънд Кен, 1711 г. – Б.а.

Туберкулозата най-често се възприема като болест на нищетата и лишението – на окъсаните дрехи, мършавите тела, неотопляваните жилища, лошата хигиена, недохранването. Мизерията може да не е толкова буквална като в мансардата на Мими от „Бохеми“; туберкулозната Маргьорит Готие от „Дамата с камелиите“ живее в лукс, но вътре в себе си тя е безпризорница. И обратно: ракът е болест на средните класи, неделима от изобилието и благоденствието. Развитите страни имат най-висок процент онкоболни и покачването му се отдава донякъде на богатата на мазнини и белтъчини храна и на отровните замърсители от индустриалните производства, които създават изобилието. Лечението на туберкулозата се свързва със стимулиране на апетита, а лечението на рака – с гадене и загуба на апетит. Недохранените се хранят – уви, без полза; преситените – не са в състояние.

Смята се, че при туберкулозноболните помага и дори лекува смяната на климата. Туберкулозата се представя като болест на влагата, на мъгливите и усойните градове. Вътрешностите овлажняват („влага в дробовете“ беше любим израз) и трябва да се изсушат. Лекарите препоръчват високи места, сухи места – планини, пустини. Но на раковоболния никаква смяна на обстановката няма да му помогне. Битката се води вътре в организма. Възможно е – дори все по-често се смята, – че ракът се причинява от нещо в околната среда. Но веднъж вече наличен, той не дава обрат или забавяне при преместване в по-добра (неканцерогенна) жизнена среда.

Туберкулозата е относително безболезнена. Ракът – неминуемо мъчителен. Туберкулозата носи лека смърт, докато ракът – невероятно ужасна.

Сто и повече години туберкулозата си остава-ше най-предпочитаният начин за осмисляне на смъртта – образцова, изискана болест. Литерату-рата на XIX в. е пълна с описания на почти нев-нушаваща страх блажена смърт от туберкулоза, особено на млади хора като малката Ева от „Чичо Томовата колиба“, Пол, сина на Домби в „Домби и син“, или Смайк от „Николас Никълби“, къде-то Дикенс окачествява туберкулозата като онази „респектираща болест“, която „извисява“ смъртта „над грубия ѝ облик... при който борбата между душата и тялото е тъй плавна, тиха и тържестве-на, а резултатът – тъй сигурен, че ден след ден и зрънце по зрънце смъртната част излинява и изт-лява, та духът да се въздигне лек и ведър от олек-ващия товар“.¹

Съпоставете тази облагородяваща, спокойна смърт от туберкулоза с унизителната, мъчител-на ракова смърт на бащата на Юджин Гант в „За времето и реката“ на Томас Улф и на сестрата от филма на Бергман „Викове и шепот“. Умиращият

¹ Почти век по-късно в своето посмъртно издание на бележките на Катрин Мансфийлд Джон Мидълтън Мъри използва подобен език, за да обрисова послед-ния ден от живота ѝ. „Никога не съм виждал и няма да видя по-красиво същество от нея, каквато беше този ден; сякаш изисканото съвършенство, което ви-наги бе притежавала, сега я беше изпълнило докрай. Ако използваме собствените ѝ думи, последната кап-ка „утайка“, последните „следи на земното нищожест-во“ бяха угаснали завинаги. Но тя загуби живота си, за да го спаси.“ – Б.а.

Катрин Мансфийлд е известна на българския читател със сборника разкази „Градинско увеселение“, изд. „Народна култура“, 1973 и 1982 г. – Б.р.

туберкулозен се представя прекрасен и одухотворен; умирацията от рак – лишен от всякаква сила за себевъзвисяване, унижен от страха и агонията.

Това са противоположности, извлечени от популярната митология на двете болести. Разбира се, много туберкулозноболни са умирали в страшни болки, а някои умират от рак, без до края да усетят никаква или поне не и силна болка; бедни и богати боледуват от рак и от туберкулоза; не всеки туберкулозен кашля. Но митологията си остава. За разлика от рака туберкулозата се смята за болест на един-единствен орган и не само защото най-често срещаната ѝ форма е белодробната, а защото митовите за туберкулозата не пасват с мозъка, ларинкса, бъбреците, костите и останалите органи, където туберкулозният бацил също може да се загнезди, а идеално съответстват на традиционната представа за дробовете (дъх, живот).

Докато туберкулозата се отъждествява с дробовете, които са в горната, духовната част на тялото, ракът общоизвестно атакува части от тялото, неудобни за споменаване (дебелото черво, пикочния мехур, правото черво, гърдите, матката, простатата, тестисите). Да имаш тумор като че ли само по себе си е неудобно, но в йерархията на телесните органи белодробният рак се смята за не толкова срамен, колкото ракът на правото черво. И само една безтуморна форма на рака днес се появява в популярната белетристика в ролята, монополизирана някога от туберкулозата като романтична болест, покосяваща млад живот. (Героинята в „Любовна история“ на Ерик Сигъл умира от левкемия – „бялата“ или туберкулозоподобната форма на рака, към която не може да се приложи никаква

осакатяваща хирургия – както при стомашния или гръдния рак.) Болестта на белите дробове в метафоричен смисъл е болест на душата¹. Ракът като болест, която може да удари навсякъде, е болест на тялото. Далеч от всякаква духовност, той доказва само, че тялото, за голямо наше съжаление, си е просто тяло.

Подобни фантазии процъфтяват поради факта, че туберкулозата и ракът се смятат за нещо много повече от просто фатални болести. Те се отъждествяват със самата смърт. В „Николас Никълби“ Дикенс се обръща към туберкулозата като към „болест, в която тъй странно се сливат животът и смъртта, че смъртта приема сиянието и багрите на живота, а животът – изпития и страховит лик на смъртта; болест, която медицината никога не може да изцери, богатството – да откупи, а бедността – да изкупи...“.

А Кафка пише на Макс Брод през октомври 1917 г., че е стигнал до убеждението, „че туберкулозата... не е някаква специална болест, нито бо-

¹ Братя Гонкур в романа си „Мадам Жервезе“ (1869) наричат туберкулозата „болест на възвишените и благородните части на тялото“, като я противопоставят на „болестите на грубите долни телесни органи, които задръстват и замърсяват ума на пациента...“. В ранната повест на Т. Ман „Тристан“ младата съпруга има туберкулоза на трахеята: „И слава Богу, че не беше в белите дробове! Но дори да беше в белите дробове, новата пациентка не би имала по-мил и по-благороден, по-неземен и по-безплътен вид, както сега; седнала отстрани до едрия си съпруг, отпусната морно назад върху облегалото на белия лакиран стол с прави линии, тя слушаше внимателно разговора.“ – Б.а. (Превод Димитър Стоевски.)

лест, заслужаваща отделно име, а просто ускорен зачатък на смъртта“. Ракът също дава простор за подобни спекулации. В „Книгата за То“ (1923) Георг Гродек¹, който със забележителните си възгледи върху рака предхожда Вилхелм Райх, пише:

От всички изказани теории върху рака само една според мен е устояла на времето; а именно, че ракът води през определени етапи към смъртта. С други думи, което не е фатално, не е рак. Следователно не храня никаква надежда за нов метод за лечение на рака... а само на много случаи на тъй наречения рак...

Независимо от големия напредък в лечението на рака много хора все още приемат равенството на Гордек: рак = смърт. Но метафорите около туберкулозата и рака разкриват до голяма степен понятието ни за смъртоносното и как то се е развило от XIX в. (когато туберкулозата е най-често срещаната смъртоносна болест) до наше време (когато ракът е най-страховитата болест). Романтиците видяха смъртта по нов начин чрез туберкулозата, която олекотява тромавото тяло, одухотворява личността, разширява съзнанието. Чрез фантазиите за туберкулозата стана възможно да се естетизира смъртта. Торо, който боледува от туберкулоза², пише през 1852 г.: „Смъртта и болестта често са красиви, например... трескавата руменина на

¹ Немски лекар (1866–1934), популяризира психоанализата, изследва несъзнаваните явления, символиката на човека и тялото му. След 1926 г. се отдръпва от Фройд. – Б.р.

² И от туберкулоза умира на 6 май 1862 г. – Б.р.

туберкулозата.“ Никой не възприема рака по начина, по който някога се възприемаше туберкулозата – като красива, често лирична смърт. Ракът е рядка и все още скандална тема за поетизиране; и изглежда немислимо тази болест да бъде естетизирана.

Най-поразителното сходство между митовете за туберкулозата и за рака е, че и двете болести са възприемани като болести на страстта. Температурата при туберкулозата е знак за вътрешно изгаряне: туберкулозният „пламти“ и този плам стопява тялото. Употребата на свързани с туберкулозата метафори, с които се рисува любовта – образът на „болния от любов“, на „поглъщащата“ страст, – далеч предхожда роматизма.¹ При романтиците метафората се обръща и туберкулозата вече се представя като вариант на любовната болест. В едно сърцераздирателно писмо от Неапол, ноември 1820 г., Кийтс, завинаги разделен с Фани Брон, пише: „Ако имаше някакъв начин да оздравея [от туберкулозата], тази страст щеше да ме убие.“ Или както обяснява един от героите във „Вълшебната планина“: „Болестният симптом бил прикрита проява на любовта, а всяка болест – видоизменена любов.“

Както някога се смяташе, че туберкулозата идва от силна страст, поразявайки безразсъдни-

¹ Както във второ действие, втора сцена от пиесата на сър Джордж Етъредж „Роб на модата“ (1676): „Когато любовта заболее, най-доброто, което можем да направим, е да я погубим насилствено; не мога да понеса мъчението на трескавата, разяждаща страст.“ – Б.а.

те и чувствените, така днес се шири вярването, че ракът е болест на недостатъчната страст, че поражда сексуално потиснатите, комплексирани, неестествените, неумеещите да се разкрият. Тези на пръв поглед противоположни диагнози всъщност са недотам различни варианти на едно и също (и заслужават, струва ми се, еднакво да им се вярва), тъй като и в двата случая психологическата равностетка на болестта подчертава недостатъчност или блокиране на жизнената енергия. Колкото и да е била възхвалявана като болест на страстта, туберкулозата се е смятала и за болест на въздържанието. Възвишеният герой на Жид от „Аморалистът“ хваща туберкулоза (което е и авторовият случай, както Жид го възприема), защото е потискал истинската си сексуална природа; когато Мишел приема Живота, той оздравява. За същия сценарий днес Мишел трябва да е болен от рак. Както ракът сега се възприема като възмездие за потискането, така и туберкулозата се обясняваше като възмездие за неудовлетворението. Днес някои вярват, че тъй нареченият свободен сексуален живот предотвратява рака. По-рано сексът се предписваше като терапия на туберкулозноболните. В „Крилете на гълъбицата“¹ докторът препоръчва на Мили Тийл любовно изживяване като лек срещу туберкулозата и когато тя открива, че нейният двуличен обожател Мъртън Деншър тайно е обвързан с приятелката ѝ Кейт Крой, тя умира. А Кийтс възкликва в едно свое писмо от ноември 1820 г.: „Скъпи ми Браун, трябваше да я имам, когато бях здрав, и щях да съм добре.“

¹ Хенри Джеймс, 1902 г. – Б.р.

Според митологията на туберкулозата обикновено има някакво страстно чувство, което провокира болестта и довежда до криза. Но страстта трябва да бъде осуетена, надеждата – попарена. Макар обикновено любовна, страстта може да бъде също политическа или морална. В края на „В навечерието“ на Тургенев (1860) героят на романа, младият български революционер изгнаник Инсаров, разбира, че не може да се върне в България, и от копнеж и несбъднати желаниа заболява в един хотел във Венеция, развива туберкулоза и умира.

Според митологията на рака обикновено болестта се причинява от постоянно сдържане на чувствата. В ранните по-оптимистични форми на тази представа обузданите чувства бяха сексуални; сега нещата явно са променени и рактът се обяснява с потиснатата склонност към насилие. Непреодолимата страст, която убива Инсаров, е идеализмът. Гневът е страст, която заплашва да докара рак, ако не намери отдушник. Днес липсват инсаровци. Вместо тях има канцерофоби като Норман Мейлър, който заяви, че ако не бил намушкал с нож жена си (и отреагирал по такъв начин една „загнездена страст към убийство“), щял да хване рак да умре „до години“. Същата представа като някога за туберкулозата, но в много по-гнусен вид.

Един от източниците на днешните представи, свързващи рака с потиснати страсти, до голяма степен е Вилхелм Райх¹, който определи

¹ Вилхелм Райх (1897–1957) е австрийско-американски психиатър, защитник на сексуалната революция и спонтанните влечения, привърженик на фройдомарксизма, идеолог на т.нар. нови леви от 60-те години. – Б.р.

рака като „болест на емоционалното покорство – биоенергично спаружване, отказ от надеждите“. Райх илюстрира своята известна теория с рака на Фройд, който според него се развива, когато Фройд, по природа страстен и „много нещастен в брака“, се поддава на примирението:

Той водеше много спокоен, тих, почтен семеен живот, но едва ли има съмнение, че сексуално е бил съвсем неудовлетворен. И примирението му, и ракът го доказват. Фройд трябваше да жертва личността си. Трябваше да жертва личните си удоволствия, личните си наслади в зрелите години... Ако моето разбиране за рака е вярно, достатъчно е човек да жертва себе си, да се примири – и се стопява.

„Смъртта на Иван Илич“ на Толстой често се цитира като илюстрация на връзката между рака и укротяването на характера. Но същата теория беше приложена от Гродек към туберкулозата, която той определя като „копнеж да угаснеш. Желанието трябва да угасне, желанието за вътрешното и външното, горното и долното на еротичната любов, обозначена с дишането. И с това желание угасват дробовете... угасва тялото“.¹

Подобно на днешните обяснения на рака типичните обяснения на туберкулозата от XIX в. изтъкват като причина за болестта примирението.

¹ Абзацът продължава: „Понеже по време на болестта желанието се усилва, понеже постоянно повтарящото се символично изхвърляне на семето в хракките внушава чувство за вина, която непрестанно расте... понеже То позволява на белодробната болест да разхубавява очите и страните с чара на отровите!“ – Б.а.